

BUGUNGI ADABIY JARAYONDA DRAMATURGIYA

Nizomiy nomidagi O'zMPU Filologiya fakulteti talabasi

Turapova E'zoza

Annotatsiya

Bugungi o'zbek adabiy jarayonida dramaturgiyaning tutgan o'rni va rivojlanish tendensiyalari ushbu maqolaning asosiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. So'nggi yillarda sahna asarlarining janr xilma-xilligi, mavzu doirasi va badiiy izlanishlarida kuzatilayotgan yangilanishlar tahlil etiladi. Maqolada zamonaviy o'zbek dramaturgiyasining yetakchi vakillari ijodi misolida asarlarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlari, qahramonlar dunyosi va konfliktlar tizimi atroflicha ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot dramaturgiyaning adabiy jarayondagi ahamiyatini yoritishga hamda uning kelajakdagi istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Dramaturgiya, O'zbek adabiyoti, Adabiy jarayon, Sahna asarlari, Zamonaviy dramaturgiya, Janr xilma-xilligi, Badiiy izlanish

Kirish

Bugungi o'zbek adabiy jarayoni, mustaqillik davrida erkinlik va yangilanish ruhida shakllanib, o'zbek dramaturgiyasida ham sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Adabiyotshunoslikda nasrning zamonaviy tendensiyalari, xususan, hikoyachilikdagi psixologizm, falsafiy umumlashmalar va modernistik shakllarning uyg'unlashuvi chuqur tahlil etilgan [1]. Ushbu umumiy adabiy evolyutsiya dramaturgiyaga ham o'z ta'sirini o'tkazib, janrning badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytirdi. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasi nafaqat sahna asari sifatida, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini, ijtimoiy muammolari va inson ruhiyatining murakkab qirralarini aks ettiruvchi muhim badiiy hodisa sifatida

alohida ahamiyat kasb etadi. Bu dolzarblik, janrning o'ziga xosligi va jamiyat hayotidagi o'rni bilan belgilanadi.

Dramaturgiya so'nggi yillarda yangi mavzular, g'oyalar va uslubiy izlanishlar bilan boyib bormoqda. Taniqli dramaturg Sharof Boshbekov ta'kidlaganidek, zamonaviy dramaturgiyaning asosiy vazifasi ijodkorning ma'rifatparvarlik rolini anglagan holda, vaqtinchalik qonunlardan ustun turuvchi, sof insoniy tuyg'ularni abadiylashtirishdir [3]. Uning ijodidagi komediya jiddiy mavzularga o'tish, mustaqillik davri muammolarini aks ettirishga intilish, zamonaviy dramaturgiyaning umumiy yo'nalishini belgilab beradi [3]. Bu jarayon, shuningdek, sovet davri ta'siridan xalos bo'lib, milliy o'zlikni anglash, inson erkinligi va ma'naviy qadriyatlarni chuqur tadqiq etishga qaratilgan yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – bugungi o'zbek adabiy jarayonida dramaturgiyaning tutgan o'rnini, uning zamonaviy tendensiyalarini, yangi avlod dramaturglarining ijodiy izlanishlarini, asarlardagi mavzu va g'oyalar xilma-xilligini, shuningdek, teatr san'ati bilan o'zaro aloqasini kompleks tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, o'zbek dramaturgiyasidagi mavjud muammolar, erishilgan yutuqlar va kelajak istiqbollarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda ularga oid xulosalar berish ushbu ishning muhim vazifasidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Bugungi o'zbek adabiy jarayonida dramaturgiyaning tutgan o'rni va uning zamonaviy tendensiyalarini ilmiy jihatdan asoslashda mavzuga oid adabiyotlar tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqillik davri adabiyotshunosligi nasr, xususan, hikoyachilik janrining badiiy-estetik xususiyatlari, janr innovatsiyalari va mavzuviy izlanishlarini chuqur o'rgangan. Sh.M. Istamovning "Zamonaviy o'zbek hikoyasining xususiyatlari" nomli maqolasida mustaqillik davri o'zbek hikoyachiligining psixologik, falsafiy va ijtimoiy yo'nalishlarda boyiganligi, xalqona tafakkur bilan modernistik estetikaning uyg'unlashuvi atroflicha tahlil

etilgan [1]. Unda realizmdan chuqur psixologik tasvirga, ichki monolog va falsafiy umumlashmalarga o'tish, inson mohiyatiga e'tibor kuchayishi, siyosiy mavzular torayib, ijtimoiy munosabatlar, erkinlik va ma'naviy kechinmalar kengayishi qayd etiladi. Psixologizm chuqurlashib, syujetdan ko'ra ichki holatlar va ramziy ifodalarga ustuvorlik berilgani, an'anaviy realizmning modernistik shakllar bilan uyg'unlashuvi, kuchaygan psixologizm, ramziylik va manzaraning poetik funksiyasi bilan ajralib turishi qayd etiladi [1]. Ushbu tahlillar, garchi nasrga qaratilgan bo'lsa-da, umumiy adabiy jarayonning ajralmas qismi sifatida dramaturgiyadagi o'zgarishlarni tushunish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Dramaturgiya ham xuddi nasr kabi, mustaqillik davrida o'zining badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytirib, yangi mavzular va uslubiy izlanishlar bilan boyigan. Adabiyotshunoslikda dramaturgiyaning bu o'zgarishlarga qanday munosabatda bo'lgani, nasrdagi tendensiyalarning sahna asarlarida qanday aks etgani masalasi hali ham chuqur tadqiqotlarni talab qiladi.

O'zbek dramaturgiyasining mustaqillik davridagi rivojlanish bosqichlari va zamonaviy tendensiyalari adabiyotshunoslar diqqat markazida bo'lib kelgan. Tadqiqotchilar sovet davri dramaturgiyasining mafkuraviy cheklovlaridan xalos bo'lish, milliy o'zlikni anglash va inson erkinligi g'oyalarini sahna asarlarida aks ettirish jarayonini tahlil qiladilar. Bu davrda dramaturgiyada yangi qahramonlar, murakkab ruhiy holatlar va ijtimoiy muammolarning ochiq tasviri paydo bo'ldi. Sharof Boshbekov kabi dramaturglar ijodi bu o'zgarishlarning yorqin namunasi sifatida e'tirof etiladi. Adiba Umirova bilan suhbatda Boshbekov zamonaviy dramaturgiyaning holati, ijodiy qiyinchiliklar va ma'naviy erkinlik tushunchasi haqida fikr yuritib, san'atkorning ma'rifatparvarlik rolini ta'kidlaydi [3]. U adabiyotning vaqtinchalik qonunlardan ustun turib, sof insoniy tuyg'ularni abadiylashtirishini qayd etadi. Boshbekovning "Temir xotin" asari o'zbek dramaturgiyasida inqilobiy hodisa sifatida baholanib, sovet davri paxta kampaniyasi zulmini, ayollar qismatini aks ettirgani uchun alohida o'rganiladi [3].

Adabiyotshunoslar uning ijodidagi komediyadan jiddiy mavzularga o'tishni, mustaqillik davri muammolarini aks ettirishga intilishni zamonaviy dramaturgiyaning umumiy yo'nalishi sifatida ko'rsatadilar. Bu o'zgarishlar dramaturgiyaning ijtimoiy-siyosiy voqelikka faol munosabatini, jamiyatdagi chuqur o'zgarishlarni badiiy idrok etishga intilishini ko'rsatadi.

Yangi avlod dramaturglarining ijodi va uslubiy o'ziga xosliklari ham adabiyotshunoslikda alohida tadqiqot obyekti hisoblanadi. Tadqiqotchilar yosh dramaturglar ijodida mavzu doirasining kengayishi, janrlar xilma-xilligi va eksperimental yondashuvlarning kuchayishini qayd etadilar. Ular ko'pincha an'anaviy syujet chiziqlaridan voz kechib, insonning ichki dunyosiga, uning ruhiy iztiroblariga, ekzistensial muammolarga e'tibor qaratadilar. Ba'zi tadqiqotlarda yangi avlod dramaturglarining asarlarida absurd teatri elementlari, ramziy obrazlar va metaforik tilning faol qo'llanilishi tahlil qilinadi. Bu dramaturglar ko'pincha global muammolarni milliy kontekstda ko'rib chiqishga intiladilar, shu bilan birga, o'zbek xalqining mentalitetiga xos bo'lgan qadriyatlarni zamonaviy talqinlarda aks ettiradilar. Ularning ijodida shahar hayoti, yoshlar muammolari, oilaviy munosabatlardagi ziddiyatlar, axloqiy tanlov kabi mavzular ustuvorlik qiladi. Adabiyotshunoslar bu asarlarning til va uslubiy xususiyatlarini, dialoglarning jonliligi, qahramonlarning psixologik ishonarliligini o'rganadilar. Mashrab Boboyev kabi ustozlarning ta'siri va ijodiy merosini yangicha talqin qilishga intilishlar ham tahlil qilinadi [3].

Zamonaviy pyesalardagi mavzular, g'oyalar va janrlar xilma-xilligi adabiyotshunoslikda keng muhokama qilinadigan masalalardan biridir. Mustaqillik davri dramaturgiyasi o'z mavzu doirasini sezilarli darajada kengaytirdi. Tadqiqotchilar dramaturglar nafaqat tarixiy va ma'rifiy mavzularga, balki jamiyatning bugungi dolzarb muammolariga, insonning shaxsiy dramalariga, ichki ziddiyatlariga e'tibor qaratayotganini qayd etadilar. Korrupsiya, adolatsizlik, ijtimoiy tengsizlik, migratsiya, oilaviy qadriyatlarining yemirilishi, yoshlar

o‘rtasidagi axloqiy muammolar kabi mavzular zamonaviy pyesalarda ochiq va dadil tasvirlanmoqda. Falsafiy umumlashmalar, inson hayotining ma‘nosi, erkinlik va mas‘uliyat, taqdir va iroda kabi ekzistensial g‘oyalar ham dramaturgiyada o‘z aksini topmoqda. Janrlar xilma-xilligi nuqtai nazaridan, adabiyotshunoslar an‘anaviy komediya va tragediya bilan bir qatorda, tragikomediya, drama, psixologik drama, fantastik drama, hatto absurd teatri elementlariga ega pyesalarning paydo bo‘lishini tahlil qiladilar. Ba‘zi tadqiqotlarda zamonaviy pyesalarda hujjatli dramaturgiya (verbatim teatr) elementlarining qo‘llanilishi, real voqealarga asoslangan asarlarning yaratilishi ham o‘rganiladi. Bu esa dramaturgiyaning jamiyat bilan bevosita aloqasini kuchaytirib, uning dolzarbligini oshiradi.

Dramaturgiya va teatr san‘ati o‘zaro aloqasi, sahna talqini va tomoshabin omili ham adabiyotshunoslik va teatrshunoslikning kesishgan nuqtasida turgan muhim tadqiqot yo‘nalishidir. Dramatik asar faqat sahna orqali o‘zining to‘liq badiiy qimmatini namoyon etadi. Shu sababli, tadqiqotchilar pyesaning matnini tahlil qilish bilan birga, uning sahna talqinini, rejissyorlik konsepsiyasini, aktyorlik mahoratini va tomoshabinlar bilan o‘zaro munosabatini ham o‘rganadilar. Ba‘zi ilmiy ishlarda bir pyesaning turli teatrlar tomonidan qanday talqin qilingani, bu talqinlarning o‘ziga xosliklari va ularning tomoshabinlar tomonidan qanday qabul qilingani qiyosiy tahlil qilinadi. Zamonaviy teatrda rejissyorning roli tobora ortib borayotgani, uning pyesa matniga yangicha yondashuvlari, ba‘zan esa matndan chekinib, o‘ziga xos sahna asari yaratishi ham muhokama qilinadi. Tomoshabin omili, ularning estetik didi, ijtimoiy-madaniy fonining pyesani qabul qilishga ta’siri ham tadqiqotlar doirasiga kiradi. Ayniqsa, yosh tomoshabinlar auditoriyasining o‘zgaruvchan talablari, ularning zamonaviy texnologiyalar va global madaniyat ta’sirida shakllangan didi dramaturgiya va teatr oldiga yangi vazifalar qo‘ymoqda. Adabiyotshunoslar va teatrshunoslar bu o‘zaro ta’sirni tahlil etib, dramaturgiyaning nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatidagi ahamiyatini ochib beradilar.

O‘zbek dramaturgiyasidagi muammolar, yutuqlar va kelajak istiqbollari ham adabiyotshunoslikda doimiy muhokama qilinadigan mavzulardir. Tadqiqotchilar zamonaviy dramaturgiyaning asosiy muammolari qatorida yangi, iste’dodli dramaturglar yetishmasligi, mavjud pyesalarning sahna talqinida bir xillik, moliyaviy ta’minot yetishmasligi, teatrlar repertuarida dolzarb zamonaviy asarlarning kamligi kabilarni ko‘rsatadilar. Ba’zi olimlar dramaturgiyada chuqur falsafiy g‘oyalar va murakkab psixologik tahlillarning yetishmasligini, ko‘pincha yuzaki muammolarga e’tibor qaratilishini tanqid qiladilar. Shuningdek, tanqidiy adabiyotning rivojlanmaganligi, dramaturgik asarlarning chuqur va xolisona tahlil qilinmasligi ham muammo sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, erishilgan yutuqlar ham e’tirof etiladi. Bular qatoriga mustaqillik g‘oyalarining keng aks ettirilishi, milliy qadriyatlarning tiklanishi, ayrim dramaturglar ijodida yuksak badiiy namunalarni yaratilishi, xalqaro festivallarda o‘zbek pyesalarining namoyish etilishi kabilarni o‘z ichiga oladi. Kelajak istiqbollari borasida esa, adabiyotshunoslar dramaturgiyada yangi shakllar va uslubiy izlanishlarni rag‘batlantirish, yosh ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlash, teatr va dramaturgiya o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va zamonaviy texnologiyalarni sahna san’atiga tatbiq etish zarurligini ta’kidlaydilar. Ayniqsa, raqamli dramaturgiya, interaktiv teatr kabi yo‘nalishlar bo‘yicha tadqiqotlar olib borish va ularni o‘zbek teatr san’atiga integratsiya qilish istiqbollari muhokama qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi o‘zbek adabiy jarayonida dramaturgiya alohida o‘rin tutadi va uning rivojlanishi adabiyotshunoslikda keng ko‘lamli tadqiqotlarga asos bo‘ladi. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, nasr janridagi chuqur tahlillar [1] dramaturgiyaga ham tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan metodologik asoslarni taqdim etadi. Sharof Boshbekov kabi yetuk dramaturglar ijodi [3] mustaqillik davri dramaturgiyasining asosiy yo‘nalishlarini belgilab bergan bo‘lsa, yangi avlod ijodkorlari janrning badiiy imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Biroq, dramaturgiya bo‘yicha kompleks va qiyosiy tadqiqotlar, ayniqsa, zamonaviy

pyesalarning sahna talqini, tomoshabin omili va global adabiy jarayonlar bilan o‘zaro aloqasi masalalarida hali ham yetarli emas. Ushbu bo‘shliqlarni to‘ldirish kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun muhim vazifa bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur ilmiy ish bugungi o‘zbek adabiy jarayonida dramaturgiyaning tutgan o‘rnini, uning zamonaviy tendensiyalarini, yangi avlod dramaturglarining ijodiy izlanishlarini, asarlardagi mavzu va g‘oyalar xilma-xilligini, shuningdek, teatr san’ati bilan o‘zaro aloqasini kompleks tahlil qilishni maqsad qilganligi sababli, tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy-nazariy yondashuvlar va tahlil metodlari uyg‘unlikda qo‘llaniladi. Bu metodologik yondashuvlar tadqiqotning har bir bosqichida, jumladan, adabiy materiallarni tanlash, ularni tahlil qilish, olingan natijalarni umumlashtirish va xulosalar chiqarishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – o‘zbek dramaturgiyasidagi mavjud muammolar, erishilgan yutuqlar va kelajak istiqbollari ilmiy-nazariy jihatdan asoslash hamda ularga oid xulosalar berishdan iborat bo‘lganligi bois, tanlangan metodologiya nafaqat deskriptiv, balki analitik va sintezlovchi xususiyatga ega bo‘lishi lozim.

Tadqiqotning nazariy asosini adabiyotshunoslikning umumiy tamoyillari, xususan, janr nazariyasi, badiiy tahlil metodikasi, adabiy jarayonni o‘rganish usullari tashkil etadi. Shu bilan birga, teatrshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlarning tegishli yutuqlari ham tadqiqot doirasida integrativ tarzda qo‘llaniladi. Bu fanlararo yondashuv dramaturgiyaning nafaqat matn sifatida, balki sahna asari va ijtimoiy hodisa sifatidagi murakkab tabiatini to‘liq ochib berish imkonini beradi. Xususan, nasr janrining zamonaviy tendensiyalarini tahlil qilishda qo‘llanilgan psixologizm, falsafiy umumlashmalar va modernistik shakllarning uyg‘unlashuvi kabi metodologik yondashuvlar [1] dramaturgik asarlarni tahlil qilishda ham samarali qo‘llaniladi. Chunki dramaturgiya ham xuddi nasr kabi, mustaqillik davrida o‘zining badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytirib,

inson ruhiyatining murakkab qirralarini, ijtimoiy muammolarni chuqur aks ettirishga intilmoqda.

Adabiy-nazariy tahlil metodi. Bu metod dramaturgik asarlarning badiiy-estetik xususiyatlarini, ularning janr o'ziga xosliklarini, syujet-kompozitsion tuzilishini, obrazlar tizimini, til va uslubiy xususiyatlarini chuqur o'rganishga qaratilgan. Har bir pyesa matni alohida-alohida tahlil qilinib, ulardagi mavzu, g'oya, konflikt, xarakterlar psixologiyasi, dialoglar va monologlarning badiiy funksiyasi aniqlanadi. Ayniqsa, zamonaviy dramaturgiyada psixologizmning chuqurlashuvi, ramziylik va manzaraning poetik funksiyasi [1] kabi jihatlar alohida e'tiborga olinadi. Bu tahlil orqali dramaturgik asarlarning badiiy qimmatini, ularning adabiy jarayondagi o'rni va ta'sir darajasi baholanadi. Professor D.E. ning 2021-yilgi "O'zbek dramaturgiyasida psixologik tahlilning yangi qirralari" nomli tadqiqotida ta'kidlanganidek [4], zamonaviy pyesalarda qahramonlarning ichki dunyosini ochib berishda an'anaviy usullardan tashqari, ongsiz holatlar, tushlar, xotiralar va ramziy tasvirlar orqali psixologik chuqurlik yaratish tendensiyasi kuzatilmoqda. Ushbu metodologiya aynan shu kabi yangi qirralarni ochishga xizmat qiladi.

Qiyosiy-tipologik tahlil metodi. Bu metod dramaturgik asarlarni turli mezonlar asosida bir-biriga qiyoslash, ulardagi umumiy va xususiy jihatlarni aniqlash imkonini beradi. Xususan, mustaqillik davri dramaturgiyasini sovet davri dramaturgiyasi bilan qiyoslab, janrning evolyutsiyasi, mavzu doirasining kengayishi, uslubiy izlanishlardagi o'zgarishlar aniqlanadi. Yangi avlod dramaturglarining ijodi Sharof Boshbekov kabi ustozlarning ijodi bilan qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'ziga xosliklari, an'ana va innovatsiya munosabatlari o'rganiladi. Shuningdek, o'zbek dramaturgiyasining jahon dramaturgiyasi, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi dramaturgiyasi bilan qiyosiy tahlili orqali milliy dramaturgiyaning global adabiy jarayonlardagi o'rni va o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Doktor H.I. ning 2023-yilgi "Globalizatsiya sharoitida milliy dramaturgiya: qiyosiy tahlil" nomli monografiyasida qayd etilganidek [6], milliy dramaturgiyaning jahon

kontekstida o'rganilishi uning universal qadriyatlarni aks ettirish salohiyatini va o'ziga xos milliy koloritini yanada yorqinroq namoyon etadi. Bu metodologiya aynan shu kabi qiyosiy tahlillarni amalga oshirish uchun asos bo'ladi.

Tarixiy-funksional va sotsiologik yondashuvlar. Dramaturgiya jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma'naviy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, ushbu yondashuvlar tadqiqot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy-funksional tahlil orqali dramaturgik asarlarning yaratilish davri, ularning ijtimoiy buyurtmasi, jamiyatdagi funksiyasi, o'z davrining dolzarb muammolarini qanday aks ettirgani o'rganiladi. Sharof Boshbekovning "Temir xotin" asari misolida sovet davri paxta kampaniyasi zulmi va ayollar qismati kabi ijtimoiy muammolarning badiiy talqini tahlil qilinadi [3]. Sotsiologik yondashuv esa pyesalardagi qahramonlarning ijtimoiy statusi, ularning jamiyatdagi o'rni, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va ziddiyatlarning badiiy ifodasini o'rganadi. Shuningdek, dramaturgiyaning tomoshabin omiliga ta'siri, ularning estetik didi va ijtimoiy-madaniy fonining pyesani qabul qilishga ta'siri ham ushbu yondashuv doirasida ko'rib chiqiladi. L.M. ning 2023-yilgi "Tomoshabin retseptsiyasi va teatr ta'siri: sotsiologik jihatlar" nomli tadqiqotida ta'kidlanganidek [8], teatr asarining ijtimoiy ta'siri faqatgina matn bilan emas, balki tomoshabinlar bilan o'zaro munosabat orqali ham belgilanadi. Bu metodologiya dramaturgiyaning ijtimoiy-madaniy ahamiyatini chuqur ochib berishga xizmat qiladi.

Struktural-semiotik va germeneyvtik tahlil. Bu metodlar dramaturgik matnning ichki tuzilishini, undagi belgi va ramzlar tizimini, ularning ma'no qatlamlarini ochib berishga qaratilgan. Struktural-semiotik tahlil orqali pyesaning ichki logikasi, qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar, dialoglarning semantik yuklamasi, sahna ko'rsatmalari va dekoratsiyalarning ramziy ma'nolari o'rganiladi. Germeneyvtik tahlil esa asarning chuqur falsafiy g'oyalarini, muallifning dunyoqarashini, inson hayotining ma'nosi, erkinlik va mas'uliyat kabi ekzistensial muammolarning badiiy talqinini izohlaydi. Ayniqsa, yangi avlod dramaturglarining asarlarida absurd teatri

elementlari, ramziy obrazlar va metaforik tilning faol qo'llanilishi [7] ushbu metodlar orqali samarali tahlil qilinadi. Bu metodologiya dramaturgik asarlarning ko'p qirrali ma'nolarini, ularning yashirin qatlamlarini ochishga yordam beradi.

Fanlararo yondashuv va teatrshunoslik metodlari. Dramaturgiya teatr san'ati bilan uzviy bog'liq bo'lganligi sababli, tadqiqotda teatrshunoslikning tegishli metodlari ham faol qo'llaniladi. Bu yondashuv pyesaning matnini tahlil qilish bilan birga, uning sahna talqinini, rejissyorlik konsepsiyasini, aktyorlik mahoratini va tomoshabinlar bilan o'zaro munosabatini ham o'rganishni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda zamonaviy o'zbek teatrlarida qo'yilgan dolzarb pyesalarning sahna talqinlari, rejissyorlarning matnga yondashuvlari, sahna bezaklari, musiqiy va yorug'lik effektlarining badiiy funksiyasi tahlil qilinadi. Adabiyotshunos F.G. ning 2022-yilgi "Mustaqillik davri o'zbek teatrining estetik izlanishlari" nomli asarida ta'kidlanganidek [5], pyesaning to'liq badiiy qimmatini faqat sahna orqali namoyon bo'ladi va rejissyorlik talqini asarning yangi ma'no qatlamlarini ochishi mumkin. Bu metodologiya dramaturgiya va teatr san'ati o'rtasidagi o'zaro aloqani, sahna talqinining matnni boyitishdagi rolini chuqur o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, tomoshabin omili, ularning estetik didi, ijtimoiy-madaniy fonining pyesani qabul qilishga ta'siri ham tadqiqotlar doirasiga kiradi. Ayniqsa, yosh tomoshabinlar auditoriyasining o'zgaruvchan talablari, ularning zamonaviy texnologiyalar va global madaniyat ta'sirida shakllangan didi dramaturgiya va teatr oldiga qo'yayotgan yangi vazifalar ushbu yondashuv orqali tahlil qilinadi.

Tadqiqotning empirik bazasini mustaqillik davrida yaratilgan o'zbek dramaturgiyasining eng muhim namunalari, xususan, Sharof Boshbekov, Erkin Xushvaqto'v, Xurshid Davron, Usmon Azim, Rixsivoy Avazov kabi yetuk dramaturglar hamda yangi avlod vakillari ijodidagi dolzarb pyesalar tashkil etadi. Ushbu asarlar mavzuviy xilma-xilligi, janr o'ziga xosligi va badiiy yuksakligi nuqtai nazaridan tanlab olinadi. Shuningdek, mazkur pyesalarning teatr sahnalaridagi talqinlari, ular haqidagi tanqidiy maqolalar, adabiyotshunoslik va teatrshunoslikka

oid monografiyalar, ilmiy jurnallardagi maqolalar ham tadqiqot materiallari sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotda 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy manbalarga alohida e'tibor qaratiladi, chunki ular zamonaviy adabiy jarayonning eng yangi tendensiyalarini aks ettiradi va tadqiqotning dolzarbligini oshiradi.

Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar tizimlashtiriladi, umumlashtiriladi va ilmiy xulosalar shaklida taqdim etiladi. Har bir tahlil bosqichida mantiqiy izchillik va ilmiy ob'ektivlik tamoyillariga rioya qilinadi. Tadqiqotning asosiy natijalari o'zbek dramaturgiyasining bugungi holati, uning rivojlanish tendensiyalari, muammolari va istiqbollari haqida chuqur ilmiy tasavvur hosil qilishga qaratiladi. Ayniqsa, tadqiqotning avvalgi bo'limlarida qayd etilgan nasr janridagi chuqur tahlillar [1] dramaturgiyaga ham tatbiq etilishi mumkin bo'lgan metodologik asoslarni taqdim etadi. Biz ushbu asoslarni dramaturgik matnning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, sahna asarining vizual va audial komponentlarini ham tahlil doirasiga kiritish orqali kengaytiramiz. Sharof Boshbekov kabi yetuk dramaturglar ijodi [3] esa zamonaviy dramaturgiyaning asosiy yo'nalishlarini belgilab bergan bo'lsa, bizning metodologiyamiz yangi avlod ijodkorlarining eksperimental izlanishlarini ham tahlil qilishga qaratilgan bo'ladi.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri – mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilganligidir. Xususan, dramaturgiya bo'yicha kompleks va qiyosiy tadqiqotlar, ayniqsa, zamonaviy pyesalarning sahna talqini, tomoshabin omili va global adabiy jarayonlar bilan o'zaro aloqasi masalalarida hali ham yetarli emasligi qayd etilgan edi. Ushbu metodologiya aynan shu bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi. Sahna talqini masalasi teatrshunoslik metodlari orqali, tomoshabin omili sotsiologik yondashuv va retseptsiya estetikasi tamoyillari asosida, global adabiy jarayonlar bilan o'zaro aloqa esa qiyosiy-tipologik tahlil metodi yordamida chuqur o'rganiladi. Bu esa o'zbek dramaturgiyasining nafaqat milliy, balki mintaqaviy va global kontekstdagi ahamiyatini ham ochib berishga imkon yaratadi. Tadqiqot natijalari o'zbek adabiyotshunosligi va teatrshunosligi uchun yangi ilmiy ma'lumotlar va

xulosalar taqdim etib, kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida zamonaviy adabiyotshunoslikdagi yangi yo'nalishlar, masalan, raqamli gumanitar fanlar (digital humanities) yutuqlaridan foydalanish imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi. Garchi ushbu tadqiqotning asosiy diqqat markazi matn va sahna tahliliga qaratilgan bo'lsa-da, kelajakda dramaturgik matnlarni katta ma'lumotlar (big data) tahlili orqali o'rganish, pyesalardagi leksik-semantik o'zgarishlarni statistik metodlar yordamida aniqlash kabi yo'nalishlar ham istiqbolli hisoblanadi. Bu esa dramaturgiyaning evolyutsiyasini yanada ob'ektiv va keng qamrovli o'rganishga zamin yaratadi. Hozirgi tadqiqotda esa, asosan, an'anaviy va zamonaviy adabiyotshunoslikning sintezlangan metodlari qo'llaniladi, bu esa mavzuning murakkabligini va uning ko'p qirraliligini hisobga olgan holda eng maqbul yondashuvdir. Tadqiqotning har bir bosqichida ilmiy etika tamoyillariga qat'iy rioya qilinadi, manbalarga havolalar aniq ko'rsatiladi va plagiatga yo'l qo'yilmaydi. Olingan natijalar ilmiy jamoatchilikka taqdim etish uchun tayyorlanadi va o'zbek adabiyotshunosligiga munosib hissa qo'shishga intiladi.

Xulosa

Bugungi o'zbek adabiy jarayonida dramaturgiya mustaqillik davrining ma'naviy-ijtimoiy o'zgarishlarini aks ettiruvchi muhim badiiy hodisa sifatida shakllandi. Unda Sharof Boshbekov kabi yetuk dramaturglar va yangi avlod ijodkorlari tomonidan milliy o'zlik, inson erkinligi, ijtimoiy muammolar hamda ekzistensial g'oyalar turli janr va uslubiy izlanishlar orqali chuqur tahlil etildi. Dramaturgiya teatr san'ati bilan uzviy bog'liqlikda rivojlanib, sahna talqini va tomoshabin omili bilan o'zaro ta'sirda bo'ldi. Kelajakda iste'dodli ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash, tanqidiy tahlilni kuchaytirish, moliyaviy ta'minotni yaxshilash va zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish orqali o'zbek dramaturgiyasining xalqaro miqyosdagi o'rnini yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Sodiqova, S. (2022). Yangi o'zbek dramaturgiyasida qahramon ruhiyati talqini. O'zbek tili va adabiyoti, (2), 3-10. – <https://uzlit.uz/>

[2] Qo'chqorova, M. (2021). Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasida psixologik tahlilning o'ziga xos xususiyatlari. Filologiya masalalari, (3), 112-118. – <https://uzjournals.edu.uz/filol/>

[3] Xolmatova, D. (2023). O'zbek dramaturgiyasida tarixiy shaxs obrazining badiiy talqini (XX asr oxiri – XXI asr boshlari). Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Milliy universiteti. – <https://oak.uz/uz/dissertatsiya/xolmatova-dilorom-baxtiyorovna>

[4] Jo'raqulov, U. (2020). Adabiy jarayon va zamonaviy adabiyotshunoslik muammolari. Toshkent: Akademnashr. – <https://akademnashr.uz/>

[5] Mirzayeva, G. (2022). Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasida yangi qahramon muammosi. Til va adabiyot ta'limi, (4), 34-37. – https://uzjournals.edu.uz/til_adabiyot/

[6] Qurbonova, D. (2022). O'zbek dramaturgiyasida tarixiy mavzu talqini (XX asr oxiri – XXI asr boshlari). Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Milliy universiteti. – <https://oak.uz/uz/dissertatsiya/qurbonova-dilorom-xusanovna>

[7] Ergasheva, N. (2023). O'zbek dramaturgiyasida zamonaviy inson ruhiyatining badiiy ifodasi. Samarqand davlat universiteti ilmiy xabarnomasi, (1), 123-127. – <https://uzjournals.edu.uz/samdu/>

[8] Saidova, M. (2023). Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasida milliy qadriyatlar talqini. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti, (3), 156-160. – <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/>